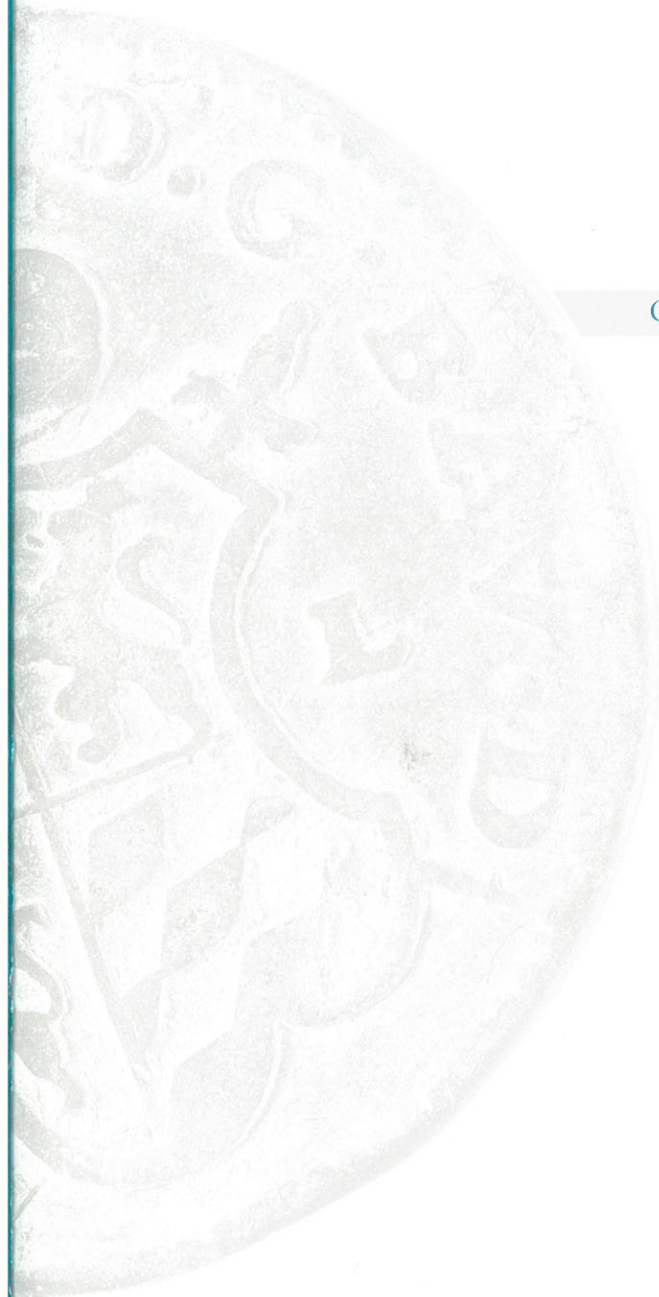

Wie het kleine
niet eert

Grootste koperschat van Vlaanderen uit de 18de eeuw gevonden te Nieuwerkerken

is het grote
niet weerd...

RAF VAN LAERE & ROMBOUT NIJSSEN

WIJER 2007

Wie het kleine niet eert is het grote niet weerd... is een uitgave van Limburgse Studies, Schansstraat 135, B-3850 Wijer en van Stichting de Moffarts, Burggrachtstraat 20, 3560 Lummen.

Eerder verschenen in de *Limburgse Studies*

1. *Klinkende munt. Muntevaluaties en muntordonnanties in Sint-Truiden 1437–1552* (2003)
2. *Kastelen op papier. Aquarellen van Limburgse kastelen uit de eerste helft van de negentiende eeuw* (2005)
3. *Adellijke blik op de Kempen* (werktitel; in voorbereiding)

In de reeks *Brochures van de Limburgse studies* verschijnen

1. *Wie het kleine niet eert is het grote niet weerd. Grootste koperschat van Vlaanderen uit de 18de eeuw gevonden te Nieuwerkerken* (2007)
2. *Uit de geschiedenis van de familie Briers* (werktitel; in voorbereiding)

© Raf Van Laere en Rombout Nijssen, Schansstraat 135, B-3850 Wijer

Foto's pag. 9, 14, 31–34, 37–39, 42, 43 Eddy Daniëls (Tongeren)

Overige foto's Patrick Schuermans (Alken)

Vormgeving Leën Offsetdruk, Hasselt

Druk Leën Offsetdruk, Hasselt

Niets in deze uitgave mag op welke wijze dan ook gereproduceerd en/of openbaar gemaakt worden zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers.

Wettelijk depot D/2007/10230/1

DANKWOORD

De studie van deze belangrijke muntschat kon slechts gebeuren dankzij de medewerking en de inzet van:

de heer en mevrouw Camile en Josée Roba-Jacques en de heer en mevrouw Rudi en Martine Jooken-Roba, de eigenaars van de percelen waar de schat gevonden werd;

de heer Luc Geuns, de pachter die zonder voorbehoud toegang verleende tot zijn plantage en die enkele eerder gevonden munten spontaan afstond;

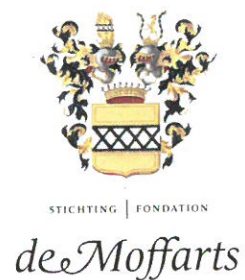
de dame en heren Martine Van Aeken, Paul Beckers, Danny Clemens, Ivo De Ceuster, Wouter Labaere, Patrick Schuermans en Marc Swinnen, die de schat vonden en hem onmiddellijk signaleerden;

de overige vinders, die anoniem wensen te blijven maar die toch hun munten voor onderzoek ter beschikking stelden;

de heer Frans De Buyser van het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed te Zellik, die met waar monnikengeduld elk muntje reinigde en daarmee nog een hele tijd bezig zal zijn;

de heer Peter Van Den Hove van de Afdeling Monumenten en Landschappen van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, die voor de administratieve stroomlijning zorgde.

Deze brochure en de tentoonstelling van een deel van de schat in het gemeentehuis van Nieuwerkerken naar aanleiding van de Erfgoeddag op zondag 22 april 2007 konden gerealiseerd worden dankzij de financiële steun van:

Stichting de Moffarts

Provinciebestuur Limburg

Gemeentebestuur Nieuwerkerken

Heemkunde Nieuwerkerken

Eén van de klompen aaneengekoekte munten

GELD IN HASPENGOUW VÓÓR DE FRANSE TIJD

Tot aan het begin van de 20ste eeuw gebruikten de meeste mensen geen bankbiljetten. Betalingen gebeurden met gouden, zilveren of koperen munten.

In de loop van de 18de eeuw en vlak na de Franse Revolutie deed de Franse Staat een poging om aan geld te geraken door op grote schaal papieren biljetten uit te geven om haar oorlogsuitgaven te kunnen betalen. Beide malen draaide het uit op een catastrofe. Na het avontuur met de assignaten was het vertrouwen in papiergeld helemaal verdwenen.

Niet alleen gebruikte men vroeger geen papiergeld, ook de munten die in omloop waren, verschilden fundamenteel van de munten die wij nu kennen.

De waarde van onze euromunten wordt niet bepaald door de waarde van het metaal waarin ze geslagen zijn maar wel door een besluit van de Europese financiële instanties dat omgezet is in een Belgische wet. Daarom wordt op de munten altijd duidelijk de waarde ervan aangegeven. Tijdens de 17de en de 18de eeuw werd de waarde van een munt voor een groot deel bepaald door de hoeveelheid edel metaal – zilver of goud – die zij bevat. Vermits de prijs van goud en zilver onderling schommelde had het geen zin een waarde aan te brengen op een munt. Die waarde varieerde immers. Alleen op pasmunt, die vooral in koper geslagen werd en weinig of geen edel metaal bevatte, werd vaak de waarde aangebracht. Dat gebeurde in onze streken onder meer op de Luikse munten van 2 en 4 oord.

Vanaf de late middeleeuwen werden in onze gewesten drie soorten munten gebruikt:

- gouden munten met relatief grote waarde waarvan het gebruik kan vergeleken worden met de briefjes van 50, 100, 200 en 500 euro
- zilveren munten van geringere waarde, die bij betalingen zowat dezelfde rol speelden als de biljetten van 5, 10, en 20 euro
- koperen pasmunt die men kan vergelijken met de huidige euromunten.

Maar in de praktijk was de situatie veel ingewikkelder dan de meesten zich nu nog kunnen voorstellen. Vermits de waarde van de gouden en de zilveren munten in de eerste plaats bepaald werd door de hoeveelheid edel metaal die zij bevatten, bleven deze munten vaak heel lang in omloop. Ook heel wat buitenlandse munten werden zonder problemen aanvaard. Gouden Italiaanse florijnen, Franse kronen, Hongaarse dukaten, zilveren Duitse rijksdaalders en Hollandse schellingen... elke munt waarvan gewicht en gehalte bekend was, kon gebruikt worden om schulden te vereffenen, belastingen te betalen en goederen te kopen. Er waren daarenboven heel veel vorstendommen waar munt geslagen werd. Niet alleen de koningen van Frankrijk, Spanje, Groot-Brittannië... en een hele reeks hertogen

en graven maar ook een aantal heren van erg kleine heerlijkheden zoals Rekem, nu een deelgemeente van Lanaken, hadden het recht munt te slaan.

Hoewel de situatie tijdens de 18de eeuw al een stuk eenvoudiger was dan op het einde van de middeleeuwen bleef het erg moeilijk een goed zicht te krijgen op de waarde van alle munten die tegelijk in gebruik waren. Handelaars, rentmeesters en anderen die veel met geld werkten, beschikten over hulpmiddelen zoals weegschalen en gedrukte lijsten met afbeeldingen om de juiste waarde van al die verschillende munten te kennen. Op die manier konden ze de waarde ervan tot een vaste standaard herleiden. Zo'n standaard werd rekenmunt genoemd: een munt die niet geslagen werd maar die men alleen in rekeningen gebruikte.

In het Luikerland werd de zogenaamde gulden rekenmunt als standaard gebruikt. De meeste rekeningen werden opgesteld in gulden, en ook prijzen van producten werden in de regel in gulden uitgedrukt. De rekengulden had niets te maken met een concrete munt maar werd beschouwd als een eenheid waarvan het gewicht en het gehalte goud vast stond. De rekengulden was onderverdeeld in 20 stuivers. De rekenstuiver werd beschouwd als een zilveren eenheid, die op zijn beurt verdeeld was in 4 oorden. Tijdens de 18de eeuw was de oord de kleinste koperen munt die geslagen werd. De halve oord of duit werd in het Luikse niet meer geslagen.

Prijzen werden wel in gulden uitgedrukt, maar de betaling gebeurde in allerlei munten, die uit gans Europa afkomstig konden zijn. Handelaars en anderen aanvaardden uitsluitend munten die ze kenden. Om de talloze muntsoorten te kunnen herkennen en tot rekenguldens te kunnen herleiden, beschikte men over officiële en soms ook over officiële publicaties met wisselkoersen en afbeeldingen van de meest gangbare munten. De munten mochten daarenboven niet te erg beschadigd zijn en hun gewicht mocht niet afwijken van het theoretische gewicht.

De wisselkoersen die door de vorst afgekondigd werden, gaven de officiële waarde van alle gouden en zilveren munten die in zijn vorstendom mochten gebruikt worden. Om het handelaars en anderen gemakkelijker te maken om de verschillende munten te herkennen, werden muntordonnanties al vroeg in de vorm van geïllustreerde boeken gedrukt. Heel wat van die boekjes bevatten niet alleen de afbeelding en de officiële waarde van de munten maar ook hun gewicht en hun gehalte. Het waren daarom uiterst nuttige hulpmiddelen voor handelaars en rentmeesters.

Naast boekjes met wisselkoersen en afbeeldingen van de munten, beschikten handelaars ook over speciale weegschaaltjes. Daarmee controleerden zij of munten hun officiële gewicht hadden. Het gebeurde immers nogal eens dat iemand een stukje van de rand van een gouden of zilveren munt afknipte. Andere munten hadden door slijtage ten gevolge van jarenlang gebruik een deel van hun gewicht verloren. Munten die beduidend minder wogen dan dat zij officieel moesten wegen, werden in de handel niet meer tegen de officiële koers aanvaard. Zij moesten in principe bij een muntatelier ingeleverd worden, waar zij werden omgesmolten tot nieuwe munten.

Vorsten en regeringen hadden er alle belang bij om zelf zoveel mogelijk munten in edel metaal te slaan. Munten werden in de handel immers aanvaard aan een koers die iets hoger lag dan de metaalwaarde. Hetzelfde gewicht goud in de vorm van gouden munten was dus meer waard dan in de vorm van onbewerkt metaal. Vorsten konden echter niet onbeperkt veel geld in omloop brengen. Juist zoals nu was ook toen de economie afhankelijk van de hoeveelheid geld die in omloop was. Wanneer er te weinig geld in omloop was, bleven de prijzen stabiel of zakten ze maar werd de handel bemoeilijkt. Wanneer er te veel geld in omloop was, dan verloor het geld een deel van zijn waarde en stegen de prijzen.

HET SLAAN VAN PASMUNT

Het slaan van pasmunt is een vrij dure aangelegenheid voor de overheid. Het kost immers evenveel aan tijd en arbeid om een gouden of een koperen munt te slaan. Met dit fenomeen worden wij bij het begin van de 21ste eeuw opnieuw geconfronteerd. Er is immers volop sprake van om geen munten van 1 eurocent meer te slaan omdat de productiekosten ervan zo hoog zijn opgelopen dat het meer kost om een dergelijk muntje te slaan dan dat het muntje zelf waard is. In het verleden werd de productie van pasmunt daarom nogal eens op de lange baan geschoven. Niet alle vorsten lieten elk jaar pasmunt slaan. Vaak werd bij het begin van de regering pasmunt geslagen maar daarna gebeurde dat dikwijls pas opnieuw na lang aandringen van handelaars die in de problemen raakten door het ontbreken van pasmunt.

Tijdens de 18de eeuw kan men duidelijke enkele golven in het slaan van pasmunt herkennen. Voor het prinsbisdom Luik zijn er nauwelijks gedetailleerde cijfers over het aantal geslagen stukken gekend. Na de vrij omvangrijke productie van vooral ongedateerde pasmunten onder de regering van Maximiliaan Hendrik van Beieren (1650–1688) werden nog slechts koperen pasmunten geslagen door:

- *Sede vacante*: 1688
- Jan Lodewijk van Elderen (1688–1694): 1688, 1691, 1692, 1693
- *Sede vacante*: 1694
- Jozef Clemens van Beieren (1694–1723): zonder datum, 1716, 1721, 1722, 1723
- *Sede vacante*: 1724
- Joris Lodewijk de Berghes (1724–1743): 1726, 1727
- *Sede vacante*: 1744
- Jan Theodoor van Beieren (1744–1763): zonder datum, 1744, 1745, 1746, 1750, 1751, 1752

Daarna wordt in het prinsbisdom Luik geen pasmunt meer geslagen. Als wij de pasmunt zonder jaartal buiten beschouwing laten, dan is er in een periode van anderhalve eeuw slechts gedurende een twintigtal jaar kopergeld geslagen. En wat nog meer verwondert, is dat de kleinste muntsoort – de duit – na de regering van Maximiliaan Hendrik van Beieren helemaal niet meer geslagen werd. Gedurende gans de 18de eeuw is Luik daarom aangewezen op de invoer van duiten uit de Verenigde Provinciën waar het aanmunten van pasmunt heel wat regelmatigiger verloopt.

In de Oostenrijkse Nederlanden is de situatie niet veel beter. Gedurende bijna gans de eerste helft van de 18de eeuw worden de Zuidelijke Nederlanden geteisterd door oorlogen. In 1744 laat Maria Theresia (1740–1780) voor het

eerst sinds meer dan twintig jaar opnieuw pasmunt slaan. De Oostenrijkse Successieoorlog zorgt dat hieraan snel een einde komt. Pas na het Verdrag van Aken (1748) breekt er een periode van rust aan waarin het slaan van pasmunt opnieuw van start gaat. Een vijftal jaar later is er voldoende kopergeld in omloop en het duurt opnieuw twee decennia voordat men nog eens pasmunt slaat.

Omdat kopergeld slechts voor kleine betalingen gebruikt kon worden, had het weinig zin grote hoeveelheden te sparen. Het omwisselen in zilveren of gouden munten was een moeilijke zaak waarbij vaak op heel wat verlies moest gerekend worden. In normale omstandigheden werd pasmunt daarom zo snel mogelijk weer uitgegeven en zeker niet opgepot zoals in Nieuwerkerken. Er zijn er dan ook geen vergelijkbare vondsten in België of de omringende landen gekend. Eén Duitse vondst vormt de spreekwoordelijke uitzondering maar in dat geval weet men dat het gaat om een zak, gevuld met identieke pasmunten, die bij een transport verloren ging of gestolen werd.

Archiefbronnen zijn meestal bijzonder zwijgzaam over het gebruik van wisselgeld. Af en toe wordt zijdelings opgemerkt dat er te weinig pasmunt in omloop is, of juist het tegendeel. Ook losse vondsten en archeologische opgravingen leveren niet echt veel informatie. Bij geïsoleerde munten weet men immers niet altijd of het om een verloren munt gaat of om een stuk dat met opzet weggesmeten werd omdat het niet ter betaling aanvaard werd. Koperen pasmunt uit de 18de eeuw krijgt nauwelijks aandacht omdat men ten onrechte denkt dat zij ons niets kan leren. Toch is de studie van dit soort munten erg belangrijk omdat het grootste deel van de dagelijkse betalingen door de gewone man net met behulp van pasmunt gebeurde. Vragen over soort, herkomst en ouderdom van het gebruikte wisselgeld krijgen dankzij de vondst van Nieuwerkerken voor een deel een antwoord.

EEN VOORBEELD UIT DE PRAKTIJK

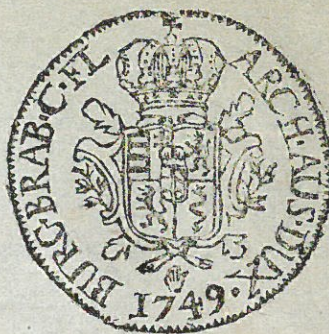
Hoe men in het dagelijkse leven met verschillende muntsoorten omging leert ons een contract uit 1577 over de verpanding van het schoutsambt van Kozen.

De schout was een belangrijke gerechtelijke en bestuurlijke ambtenaar. Hij werd aangesteld door de plaatselijke heer. In Kozen was dat de kasteelheer uit de familie van Kerkem. De heer van Kozen organiseerde geen examens om uit te zoeken wie de meest geschikte kandidaat was. Hij gaf de functie gewoon aan de meestbiedende. Omdat de verkoop van ambten toen net zoals nu verboden was, werd er een contract afgesloten dat de indruk wekte dat het om een *verpanding* of renteloze lening ging. De kandidaat, die bereid was aan de heer het grootste bedrag renteloos te lenen, mocht zich schout van Kozen noemen, tot er iemand opdook die meer wilde geven.

In 1577 wilde Govart vander Maesen 300 gulden ter beschikking stellen van de heer van Kozen. Om dat bedrag te kunnen betalen moest Vander Maesen zijn spaarcenten tevoorschijn halen. Hij gebruikte niet minder dan 15 verschillende soorten munten, waarvan 9 gouden en 6 zilveren.

De som van 300 gulden werd betaald met 32 Filipsgulden, 16 Metzer gulden, 11 niet nader geïdentificeerde goudgulden, 16 Hoornse gulden, 4 zonnekronen, 4 gouden ridders, 1,5 Andriesgulden, 2 clemmersgulden, 1 Karolusgulden, 25 zilveren Filipsdaalders, een hoeveelheid kruisdaalders of patagons en realen, 10 rijksdaalders, 24 Bergse penningen en een 300-tal Brabantse stuivers.

Deze munten waren geslagen door vorsten van de Bourgondische en Habsburgse Nederlanden, van Spanje, Berg en Gelderland, door de bisschoppen van Luik en door de stad Metz. Opmerkelijk is dat slechts ongeveer drie procent van het bedrag met Luikse munten betaald werd en dat terwijl Kozen toch in het prinsbisdom Luik lag. Dit voorbeeld maakt alleszins duidelijk hoe ingewikkeld het destijds kon zijn om een wat grotere som geld te betalen.

Les quarts du Ducaton, faisant 17. Sols & trois
Liards courant.

*De quarten van den Ducaton, doende 17. Stuyvers
en dry Oorden courant.*

Les huitiemes du Ducaton, faisant 8. Sols &
trois Liards courant.

*De achtste van den Ducaton, doende 8. Stuyvers
en dry Oorden courant.*

Les Pieces de sept Sols courant.
Den Schelling doende 7. Stuyvers courant.

DE WAARDE VAN 8000 STUKKEN PASMUNT

Het is erg moeilijk om een goed idee te krijgen van de koopkracht van de koperen munten op het ogenblik dat zij verborgen werden.

Een eerste probleem is dat voorlopig nog maar ongeveer een kwart van de munten geïdentificeerd is. Het merendeel van die munten zijn oorden, maar de schat bevat ook een groot aantal dubbele en viervoudige oorden, en daarenboven nog een aantal zilveren munten die nog een grotere waarde vertegenwoordigen. Van driekwart van de munten weten wij voorlopig enkel dat het over koperen pasmunt gaat, maar hun exacte waarde kennen wij niet.

Wie toch al een idee wil krijgen over de waarde van de schat, moet weten dat vier oorden destijds één stuiver waard waren, en dat twintig stuivers een rekengulden waard waren. Voor een rekengulden had je dus tachtig oorden nodig.

Enkele voorbeelden uit Nieuwerkerken uit de periode 1790–1794 geven een beter aanknopingspunt:

- een borstel om de kerkvloer te vegen kostte in 1791 16 stuiver
- voor het witten van de kerk, die destijds veel kleiner was dan nu, werd in 1790 28 gulden en 7 stuiver betaald
- vier koperen kandelaars kostten in hetzelfde jaar 23 gulden
- een houten ladder kostte in 1792 3 gulden
- tien flessen miswijn kostten in 1794 15 gulden
- een doodskist, die voor een arme Nieuwerkerkenaar door de armentafel betaald werd, kostte in 1792 3 gulden en 15 stuiver, zijn begrafenisdienst in de kerk kostte 6 gulden.

De gemeenterekeningen van Stevoort leren ons hoeveel een arbeider in die tijd verdiende. In 1794 deed de burgemeester van Stevoort een aantal keren beroep op de diensten van timmerman Daniël Fredrix. Voor een gewone werkdag, voor bijvoorbeeld onderhoudswerk aan de drinkplaats van het vee achter de dorpsmolen, of voor werk aan de wegen in het dorp, kreeg hij 15 stuiver per dag. Toen hij een dag lang vreemde soldaten van Stevoort naar Halen gidste, kreeg hij 20 stuiver of een gulden. Blijkbaar werd dat werk als gevaarlijk beschouwd. Toen Fredrix voor de gemeente leveringen moest brengen naar militairen, die in Bilzen ingekwartierd waren, bracht hem dat zelfs 30 stuiver per dag op. In hetzelfde jaar ontvingen twee mannen, die een dag lang hooi gebonden hadden, dat door de gemeente geleverd moest worden aan een voorbijtrekkende legereenheid, elk 15 stuiver. De mannen, die gedurende 22 dagen bomen snoeiden, die langs de wegen op gemeentelijke grond stonden, kregen daarvoor 10 stuiver per man per dag betaald.

Een gemeenterekening van Stevoort uit 1781, leert dat de man die gedurende vijf en een halve dag *op dobbel dagh bueren* gewerkt had aan de omheining van het kerkhof, 5 gulden en 10 stuiver ontving.

EEN BOOMGAARD VOL GELD: HET VERHAAL VAN DE VONDST

Op 12 juli 2005 vindt Marc Swinnen samen met een collega metaaldetective in een boomgaard te Nieuwerkerken een 50-tal koperen munten. Zij herkennen vooral Luikse oorden. Sommige munten zijn door corrosie aan elkaar gekoekt. De vondst wordt gesignaleerd aan Patrick Schuermans, die contact opneemt met de pachter. Samen spreken ze af dat Patrick de volgende zaterdag met zijn metaaldetector komt kijken wat er precies aan de hand is.

Zaterdagmiddag worden binnen een tweetal uur enkele honderden koperen munten geborgen op een oppervlakte van nauwelijks twee bij twee meter. Het ganse terrein alleen onderzoeken lijkt onbegonnen werk. Enkele geroutineerde collega-zoekers – Martine Van Aeken, Danny Clemens, Ivo De Ceuster en Wouter Labaere – worden in allerijl gewaarschuwd. Wie geen andere plannen heeft, belooft naar Nieuwerkerken te komen. 's Zondags doorzoekt de ploeg systematisch het hele terrein. Tientallen, honderdtallen munten worden geborgen. En als klap op de vuurpijl volgt een grote, bijna intacte klomp aan elkaar gekoekte munten. Hoewel het duidelijk is dat nog niet alle munten geborgen zijn, wordt de vondst in de loop van de volgende dagen al aan de bevoegde instanties gesignaleerd en ter studie afgeleverd.

Op donderdag 21 juli wordt een tweede expeditie georganiseerd. De ploeg is inmiddels versterkt met Paul Beckers. Aanvankelijk zijn de verwachtingen niet zo hoog gespannen. Iedereen is ervan overtuigd dat de eigenlijke muntschat gevonden is en dat er niet veel meer te rapen valt dan wat losse restjes. Het is gloeiend heet, de Haspengouwse klei lijkt steenhard gebakken. Toch loopt het aantal vondsten aardig op. Bijna is alles ingepakt als een krachtig signaal van een detector de aandacht trekt. Enkele ogenblikken later kan een tweede klomp munten geborgen worden. Hij ziet er heel anders uit dan het vorige. Ditmaal zijn het geen oorden maar wel dubbele en viervoudige oorden. Het is nog duidelijk te merken dat ze oorspronkelijk netjes in een linnen zak gestapeld waren. De linnen zak, waarvan nog enkele fragmenten bewaard zijn, stond op een tegel van aardewerk. Op de tegel is een vis gekrast. Het nieuwe lot wordt zaterdags ter studie afgeleverd.

Woensdag 27 juli speelt zich de – voorlopig – laatste episode af. Het ligt in de bedoeling om zoveel mogelijk losse munten op te sporen. Veel hoop op meer is er niet. Maar nauwelijks zijn de eerste munten gevonden of een krachtig signaal maakt duidelijk dat er weer iets bijzonders mag verwacht worden. Opnieuw komt een klomp munten tevoorschijn. De rest van de dag levert geen spectaculaire vondsten meer op. Toch worden nog enkele honderden losse munten geborgen. Op vrijdag 29 juli worden de nieuwe vondsten opnieuw ter studie afgeleverd.

Of er bij het rooien van de boomgaard nog wat zal gevonden worden, blijft voorlopig een open vraag.

De oogst van een dag zoeken

Enkele munten met resten van een linnen zak

SIGNALEREN, REINIGEN, BESTUDEREN EN BEWAREN

Het gebruik van metaaldetectoren ligt bij sommigen wat gevoelig. Maar gelukkig respecteren heel wat gebruikers van metaaldetectoren de voorschriften van de deontologische code die in overleg met de Vlaamse overheid is opgesteld. Een van de belangrijkste punten is dat alle archeologische vondsten gesignaleerd moeten worden aan de Centrale Archeologische Inventaris.

Dat gebeurde ook met de muntschat van Nieuwerkerken. Onmiddellijk na de vondst van het eerste lot koperen munten werden de nodige contacten gelegd. Medewerkers van de afdeling Monumenten en Landschappen van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap konden snel overtuigd worden van het uitzonderlijke belang van de vondst. Er werd afgesproken dat de munten gereinigd zouden worden door het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed (VIOE) te Zellik.

Het melden van archeologische vondsten is verplicht door artikel 8 van het Decreet houdende de bescherming van het archeologisch patrimonium. Dit artikel bepaalt dat archeologische vondsten moeten gemeld worden binnen de drie dagen nadat ze zijn aangetroffen, en dat ze tot tien dagen na het vinden moeten bewaard, beschermd en toegankelijk gesteld worden voor onderzoek. Dit artikel stipuleert voorts dat het gaat om vondsten waarvan de vinder weet of *redelijkerwijze moet vermoeden* dat het een archeologisch monument betreft. Dit is uiteraard niet altijd even duidelijk voor de leek.

Het Decreet houdende de bescherming van het archeologisch patrimonium biedt de volgende definitie betreffende archeologische monumenten en objecten: '2° *archeologische monumenten: alle overblijfsels en voorwerpen of enig ander spoor van menselijk bestaan die getuigenis afleggen van tijdperken en beschavingen waarvoor opgravingen of vondsten een betekenisvolle bron van informatie zijn, onderverdeeld in: a. onroerende archeologische monumenten: alle niet-verplaatsbare archeologische monumenten die ondergronds of aan de oppervlakte of onder water aanwezig zijn, alsook de roerende archeologische monumenten die onroerend zijn door bestemming; b. roerende archeologische monumenten: alle andere archeologische monumenten.*'

Van belang is de verwoording dat het om een *betekenisvolle* bron van informatie gaat: dit kan uiteraard zeer veel omvatten: één klein vuurstenen object of één scherf kan al de plaats aanduiden van een archeologisch site. Een duidelijke definitie, gebaseerd op ouderdom of aard van de vondsten, van wat wel en wat niet *betekenisvol* is, is moeilijk te bieden. Hier moet beroep gedaan worden op het gezond verstand en op de expertise van de melders

en de meldpunten zelf. Belangrijk is echter het credo *beter te veel dan te weinig melden*, want wat eerst niet interessant lijkt kan later toch van groot belang blijken.

Wie een archeologische vondst doet, kan best de volgende richtlijnen in acht nemen:

- voorwerpen en sites uit de periode tot en met de Middeleeuwen: alle vondsten melden;
- latere periodes: enkel de concentraties aan vondsten melden;
- voorwerpen en sites uit de Wereldoorlogen: alle vondsten melden;
- voorwerpen en sites uit de periode na Wereldoorlog II: niet melden;
- niet alleen de ‘mooie’ vondsten uit een ensemble melden, maar wel het hele ensemble;
- bij twijfel: vondst melden;
- niet melden: jachthulzen, knopen, etc.

Elke vondst kan gemeld worden via de website van het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed: www.vioe.be.

Het reinigen van een grote hoeveelheid munten is geen gemakkelijke opgave. Het is verleidelijk om alles globaal aan te pakken en het hele pakket chemisch te reinigen. Het risico dat daardoor waardevolle gegevens verloren gaan is echter groot. Gelukkig kon afgesproken worden dat elke munt afzonderlijk gereinigd wordt. De reiniging heeft niet tot doel de munten er weer als nieuw te laten uitzien. Het voornaamste doel is de identificatie van zoveel mogelijk munten mogelijk maken. De munten worden daarom één voor één en met de hand gereinigd. Na afloop zien zij er misschien niet veel mooier uit, maar zij behouden wel een maximum aan informatie. De reiniging is toevertrouwd aan de heer Frans De Buyser van het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed te Zellik. Maandenlang reinigde hij elke dag een klein lot. Vermits hijzelf erg in munten geïnteresseerd is, weet hij precies op welke details hij moet letten. Het resultaat is dan ook buiten verwachting goed. Slechts ongeveer 10% van de munten kan niet geïdentificeerd worden. Zij zijn door het lange verblijf in de bodem te sterk aangetast, of ze waren al erg afgesleten toen ze verborgen werden.

Eenmaal alle munten gereinigd zijn, zal het heel wat tijd vergen om alle munten te identificeren. Pas dan kan deze unieke vondst grondig bestudeerd worden. Maar uit de voorlopige resultaten blijkt nu al hoeveel nieuwe informatie de schat van Nieuwerkerken ons leert over het gebruik van pasmunt in de 18de eeuw.

Van bij de aanvang werd door de vinders voorgesteld om in onderling overleg met alle betrokken partijen een publieke bestemming te zoeken voor de totale vondst. Iedereen bleek er snel voor te vinden om de schat in Nieuwerkerken zelf aan het brede publiek te tonen. Naar aanleiding van Erfgoeddag 2007 krijgt een eerste deel van de vondst een vaste stek in het gemeentehuis van Nieuwerkerken. De rest volgt later.

EEN MOGELIJKE VERKLARING:

DE KOSTER VAN NIEUWERKERKEN

Het vinden van een muntschat als die in Nieuwerkerken roept vragen op naar de herkomst: Wie heeft al dit geld ooit in de grond verborgen? Hoe is die massa koperen munten ooit bijeengebracht? Waarom werd het geld begraven?

Aanvankelijk wist men alleen dat er kort na 1800 iemand in Nieuwerkerken over ongeveer 8.000 stukken pasmunt of kleingeld beschikte. Blijkbaar wist de eigenaar met al dat geld niets beter te doen dan het in de grond te verbergen. Het feit dat een deel van de munten netjes gestapeld was en dat er resten van linnen zakken aangetroffen werden, geeft aan dat de schat zorgvuldig verborgen werd.

Wie zich afvraagt waarom al dat kleingeld niet naar een bank gebracht werd om het tegen intrest te beleggen, moet weten dat er in die tijd in onze streken nauwelijks bankkantoren waren. Wie geld in huis had, omdat een koe of de oogst verkocht was, kon het ofwel in zijn huis of elders verbergen. Als het kapitaal groot genoeg en het op korte termijn niet nodig was dan kon hij investeren in de aankoop van een akker of een weide, of hij kon het uitlenen aan iemand die geld nodig had. Dit gebeurde meestal door een rente te kopen. Rentekoop hield in dat de rentekoper een eenmalige betaling – het kapitaal – deed aan de renteverkoper in ruil voor een bedrag – de rente – dat deze jaarlijks aan de rentekoper en zijn erfgenamen betaalde. Gewoonlijk werd geen termijn vastgelegd waarbinnen het kapitaal moest terugbetaald worden. De renteverkoper en zijn opvolgers waren wel verplicht jaarlijks de rente te blijven betalen zolang het oorspronkelijke kapitaal niet was terugbetaald. Wanneer particulieren een rente verkochten, dan *vestigden* zij die rente in de regel op een onroerend goed uit hun bezit. Dat goed, een woning of een stuk land, gold als onderpand voor de stipte betaling van de rente. Bezitters van een dergelijk goed, ook als zij het later door koop, erfenis of op een andere manier verworven hadden, moesten de jaarlijkse rente, die er op gevestigd was, blijven betalen. Wanneer betaling achterwege bleef, dan kon de rechthebbende op de rente voor de plaatselijke rechtbank, *schepenbank* genoemd, een procedure starten om eigenaar te worden van het goed. De archieven van de schepenbanken bewijzen ten overvloede dat de verplichting om dergelijke rentes te betalen ernstig genomen werd. Er werden heel wat processen gevoerd over achterstallige renten. De eigenaar van een goed dat met een rente belast was, had dus de keuze: ofwel betaalde hij de jaarlijkse rente ofwel betaalde hij het kapitaal terug.

We weten op welk perceel het geld begraven werd. Het ligt voor de hand dat er een verband bestond tussen de persoon, die het geld verborgen heeft, en het perceel dat hij uitkoos om de schat te verbergen. We mogen ervan uitgaan dat de eigenaar van de munten zeker de bedoeling had om zijn geld ooit weer op te graven. Hij moest er daarom zeker van zijn dat hij zonder problemen vrije toegang had tot zijn schat. Het ligt dus voor de hand dat hij een perceel uitkoos dat zijn eigendom was. Vermits de jongste munten in de schat van 1806 dateren, en vermits bijna alle munten nog tijdens het ancien régime, de periode tot aan de inlijving van onze gewesten bij de Franse republiek in 1795–1796, circuleerden, mogen we aannemen dat de schat kort na 1806 verborgen is.

Twee van de oudste bronnen voor de geschiedenis van het grondbezit in Nieuwerkerken zijn de Atlas der Buurtwegen uit 1845 en het zogenaamde *primitieve* kadasterplan van Nieuwerkerken uit 1824.

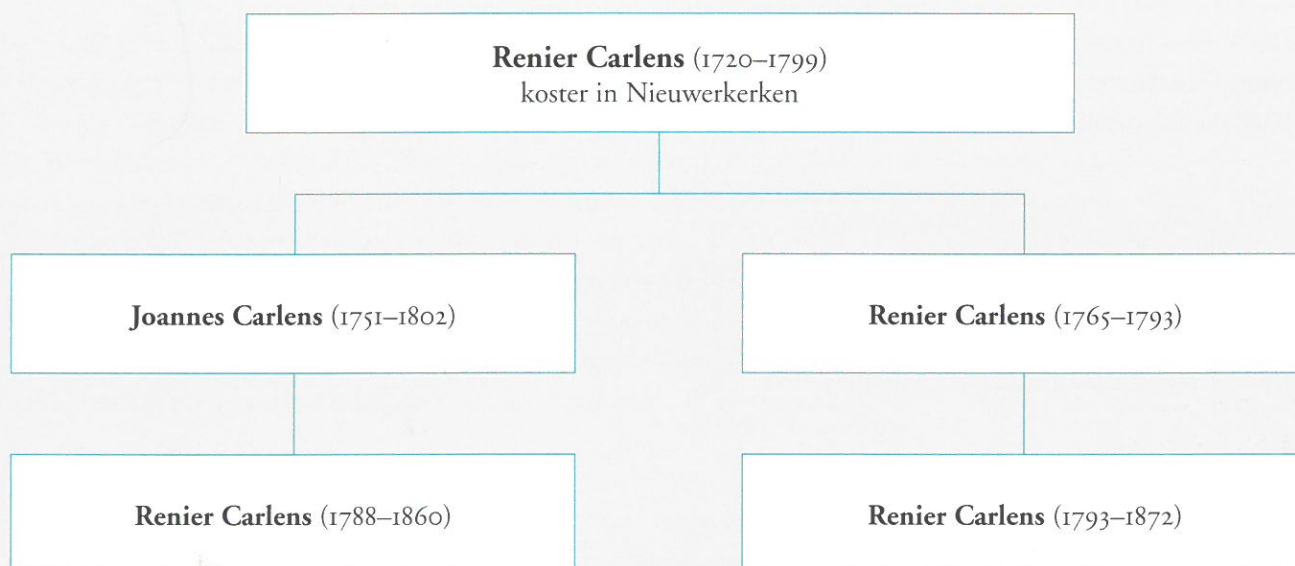
In 1845 werd in opdracht van de Belgische Staat voor elke gemeente een atlas gemaakt van alle wegen, met aanduiding van de percelen die aan een weg grensden en van de gebouwen op die percelen samen met de namen van de eigenaars van de percelen. Er werden twee exemplaren van deze atlas opgemaakt. Eén moest voor altijd door de gemeentelijke administratie bewaard worden. Het tweede exemplaar werd aan het provinciebestuur bezorgd. Voor Nieuwerkerken bestaan beide exemplaren nog. Het exemplaar van de gemeente wordt beheerd door de technische dienst. Tot voor enkele jaren diende het nog om de exacte ligging van kleinere wegen en paden te kennen. Anderhalve eeuw intensief gebruik heeft zijn sporen nagelaten, waardoor dit exemplaar nu vervuild en beschadigd is. Het exemplaar van het provinciebestuur, dat bewaard wordt in het archief van het provinciebestuur te Hasselt, is nog als nieuw. Volgens de legger in de atlas met de namen van de eigenaars van de percelen, was het grondstuk waarop in 2005 de munten gevonden werden, in 1845 eigendom van Renier Carlens, *cultivateur à Nieuwerkerken*.

Het primitieve kadasterplan is een kadastrale kaart waarop de grenzen van de percelen in de gemeente zijn aangegeven. Er hoort een legger bij, met de namen van de bezitters van elk perceel. De metingen voor deze kaart gebeurden toen ons land deel uitmaakte van het Koninkrijk der Verenigde Nederlanden. De kaart maakt nu deel uit van het archief van de gewestelijke directie van de administratie van het kadaster te Hasselt. De kaart leert ons dat in 1823 het perceel ook al in het bezit was van Renier Carlens, waarvan het beroep hier als *dagloner* omschreven wordt.

In 1823 en 1845 leefden te Nieuwerkerken twee mannen die de naam Renier Carlens droegen. De ene was geboren in 1788, als zoon van Joannes (1751–1802), boswachter te Nieuwerkerken, en van Maria Helena Vanaken. Hij overleed te Nieuwerkerken in 1860 als handwerker. Zijn vader was de zoon van Renier senior (1720–1799) en van Anna Maria Bertrand (overleden in 1805).

De tweede Renier Carlens, die in 1845 in Nieuwerkerken leefde, was landbouwer. Hij was geboren in 1793 als enige zoon van Renier (1765–1793) en van Catharina Brugmans (1767–1836). Hij bleef ongehuwd en overleed in 1872 te Sint-Truiden. Zijn vader was de jongere broer van de hierboven vermelde Joannes Carlens.

Beide mannen, die in 1845 de naam Renerus of Renier Carlens droegen, waren dus kleinzonen van Renier Carlens senior, die in 1799 overleden was.

Renier Carlens senior wordt vermeld in het verslag van de volkstelling, die in Nieuwerkerken in 1796 in opdracht van de Franse overheid door de *agent municipal* werd opgesteld. Daarin zijn alle inwoners ouder dan twaalf jaar opgenomen, met hun naam, leeftijd, beroep en woonplaats. Deze volkstelling leert ons dat Renier Carlens in 1796 samen met zijn echtgenote en zijn jongste dochter Maria Elisabeth in hun huis op de *Bovenste Dries* in Nieuwerkerken woonde. Bovendien leren we dat hij koster van beroep was. En een koster komt nu eenmaal veel met kleingeld in aanraking.

Renier Carlens senior overleed in 1799. Hij woonde toen samen met zijn echtgenote Anna Maria Bertrand, overleden in 1805, en met zijn ongehuwde dochter Maria Elisabeth Carlens (1763–1820) in hun huis *op de Dries* te Nieuwerkerken. Het is niet onmogelijk dat hij of zijn echtgenote in die periode al eigenaar waren van het land dat in 1845 in het bezit was van hun kleinzoon en waarop in 2005 de munten gevonden werden. De jongste dateerbare koperen munten uit de schat stammen uit 1794, een vijftal jaren voor het overlijden van de koster. Het tot nu toe bestudeerde deel van de vondst bevat slechts twee munten die jonger zijn: twee zilveren munten uit 1803 en 1806, die zowel in hun materiaal als in hun waarde van de rest van de munten afwijken. Indien de these van de koster gehandhaafd kan worden, dan zou dat betekenen dat zijn geld pas ten vroegste in 1806, na zijn overlijden dus, verborgen werd.

In dat geval was het misschien zijn dochter Maria Elisabeth die, na het overlijden van haar moeder in 1805, het kleingeld dat haar vader bijeengebracht had, en waar zij geen weg meer mee wist, in de akker aan het Begijnenbos in veiligheid bracht.

DE INKOMSTEN UIT DE OFFERSCHAAL VAN DE PAROCHIE NIEUWERKERKEN

Een blik op de 18de-eeuwse kerkrekeningen van Nieuwerkerken leert ons dat er geen inkomsten uit de offerschaal en offerblokken zijn opgenomen. In het buurdorp Wijer blijkt uit archiefonderzoek dat de opbrengst van de collectes in de kerk en het geld uit de offerblokken wel aan de kerkfabriek ten goede kwam. Rond het midden van de 18de eeuw leverden de offerschalen in Wijer jaarlijks ongeveer 20 gulden op. Na 1751 liep het bedrag geleidelijk terug tot slechts 7 gulden in 1776. Ook in Kozen blijkt uit de 18de-eeuwse kerkrekeningen dat het geld, dat de gelovigen er offerden, aan de kerkfabriek ten goede kwam. In Binderveld moest de plaatselijke kasteelheer de kapel, die toen op zijn domein stond, onderhouden. Daarvoor mocht hij onder meer gebruik maken van het geld dat de gelovigen offerden. Anders dus dan in de andere parochies van de fusiegemeente Nieuwerkerken, heeft het offergeld uit de kerk van de parochie Nieuwerkerken in de kerkrekeningen geen sporen nagelaten. Aangezien de kerkrekeningen destijds jaarlijks door alle parochianen op een openbare bijeenkomst gecontroleerd werden, is het ondenkbaar dat inkomsten waarop de kerkfabriek recht had, systematisch uit de rekeningen gehouden werden. Ook in het 18de-eeuwse inkomstenregister van de pastoors van Nieuwerkerken komt geen vermelding van het offergeld voor. We mogen daarom besluiten dat het offergeld in Nieuwerkerken niet aan de kerkfabriek of aan de pastoor, maar aan iemand anders toekwam. Zo komt de koster nadrukkelijk in beeld. Het is niet onmogelijk dat de opbrengst van het offergeld in de kerk, deel uitmaakte van de vergoeding van de koster.

Het bestuur van onze dorpen in het ancien régime sloot nauw aan bij wat tegenwoordig directe democratie genoemd wordt. Jaarlijks kwamen de inwoners van het dorp op een door de gewoonte vastgestelde dag bijeen om de financiële toestand van de gemeente te bekijken. Zij bespraken en controleerden de rekening van de burgemeesters van het voorbije jaar, en legden in overleg de aanslagvoet voor de gemeentebelastingen voor het komende jaar vast. Vervolgens kozen zij twee burgemeesters, die dat jaar de gemeentebelastingen moesten innen, om met de opbrengst ervan de gemeentelijke uitgaven te betalen. Na een jaar moesten zij dan weer voor de vergaderde gemeentenaren rekenschap afleggen over hun beheer. Nadat hun rekeningen goedgekeurd waren, droegen zij het saldo van hun rekening aan hun nieuw gekozen opvolgers over.

Op dezelfde wijze werden jaarlijks ook twee armenmeesters gekozen, aan wie het financieel beheer van de armentafel werd toevertrouwd, en twee kerkmeesters, die gedurende een jaar met het financieel beheer van de kerkfabriek belast werden.

De meeste kerkfabrieken bezaten een patrimonium van landerijen die verpacht werden, van belegde kapitalen die renten opbrachten, en van geschonken renten. De inkomsten uit pachten en renten werden aangevuld met de opbrengst van collectes en met toevallige inkomsten uit de verkoop van bomen die op kerkland groeiden, of uit jaargetijden en dergelijke. Al die inkomsten moesten de kerkmeesters in staat stellen de uitgaven te betalen die nodig waren voor de organisatie van de eredienst. In dat verband moet men denken aan het onderhoud van het kerkgebouw, de aankoop van materiaal voor de eredienst, zoals kaarsen, hosties, wierook, wijn. Ook de wedde van de koster en van de klokkenluider kwam in de meeste gevallen ten laste van de kerkfabriek.

Volgens de volkstelling van 1796 telde Nieuwerkerken in dat jaar 165 inwoners van twaalf jaar of ouder. Waarschijnlijk was het aantal kerkgangers en communicanten van dezelfde orde van grootte. Het wordt nu verleidelijk om uit te zoeken hoeveel geld er in de kerk van Nieuwerkerken geofferd werd. Omdat cijfergegevens over de opbrengst ervan ontbreken, is wat volgt op veronderstellingen gebaseerd.

Indien het aantal inwoners van Nieuwerkerken overeenkomt met het aantal kerkgangers, dan mag men veronderstellen dat er wekelijks ongeveer 165 muntstukken geofferd werden. Een aantal munten zullen schellingen of andere kleine zilveren muntstukjes geweest zijn, maar voor een groot deel zal het offergeld uit koperen pasmunt bestaan hebben. In de veronderstelling dat er wekelijks een honderdtal koperen munten in de offerschalen terecht kwamen, dan zou het niet meer dan 80 weken duren voordat 8000 koperen munten geofferd waren. Indien er wekelijks 150 koperen munten in de schaal terechtkwamen, dan zouden er al na 54 weken 8000 stuks bijeengebracht zijn.

Personen en organisaties, die tijdens de 18de eeuw regelmatig veel pasmunt ontvingen, hadden vaak problemen om dat geld weer uit te geven. Net zoals nu waren handelaars er vroeger niet happig op om de betaling van min of meer grote bedragen in kleingeld te aanvaarden. Kleingeld naar de bank brengen, om het om te ruilen tegen zilverstukken of gouden munten kon, bij gebrek aan banken ook al niet. Wie dus veel kleingeld ontving, raakte dat nog moeilijk kwijt. Een mooi voorbeeld werd enkele jaren geleden gepubliceerd. Het stadsbestuur van Bilzen bedong in 1794 dat de herbergier, die een feestmaaltijd voor het stadsbestuur mocht leveren, moest aanvaarden dat de helft van de kostprijs met koperen oordjes betaald zou worden. Vermits dat feest 180 gulden kostte, werd 90 gulden of 7200 oorden in kopergeld voldaan.

Het is niet ondenkbaar dat onze koster met hetzelfde probleem geconfronteerd werd als het stadsbestuur van Bilzen: wekelijks ontving hij een bedrag in kleingeld dat groter was dan wat hij in kleingeld kon uitgeven. Daardoor zag hij de hoeveelheid kleingeld in zijn spaarpot wekelijks toenemen, zonder dat hij een mogelijkheid zag om het weer uit te geven.

EMMERS VOL GELD?

Hoe omvangrijk de muntschat van Nieuwerkerken was toen hij verborgen werd, kan nu nog moeilijk achterhaald worden. Een groot deel van de schat bestaat immers uit aan elkaar geklitte munten, die niet geteld kunnen worden zonder verdere reiniging. De vondst weegt ongeveer 25 kg. Omdat het gemiddelde gewicht van de losse munten ongeveer 3 g bedraagt, kan aangenomen worden dat in totaal ongeveer 8.000 munten gevonden werden.

We weten zeker dat niet iedereen die de afgelopen maanden en jaren munten gevonden heeft in de boomgaard, dat gesignaleerd heeft. Als we er rekening mee houden dat heel wat munten bijna of helemaal aan het oppervlak lagen, dan mogen we ervan uitgaan dat tientallen en meer waarschijnlijk honderden munten op dit ogenblik ontbreken. Hopelijk wordt een aantal van deze munten vroeg of laat toch nog gemeld.

Maar er is meer. Inwoners van Nieuwerkerken, en mensen die vroeger het veld bewerkten waarop de munten gevonden zijn, spreken nog van vondsten op dezelfde plaats. Zo weet men dat er tijdens de Tweede Wereldoorlog een koperen waterketeltje met zilverstukken gevonden werd. Het werd volgens de plaatselijke overlevering naar het stadhuis van Sint-Truiden gebracht, waar de vinder spijtig genoeg te horen kreeg dat zijn vondst waardeloos was omdat de munten in slechte toestand waren. Aan het wetenschappelijke belang werd klaarblijkelijk niet gedacht. Van deze vondst ontbreekt op dit ogenblik elk spoor. Maar in de loop der jaren werden in een aanpalende greppel af en toe nog zilveren munten gevonden. Een klein deel bleef bewaard en kon bestudeerd worden en dat leverde interessante informatie op over de datum waarop de vondst verborgen werd. Hopelijk duiken in de toekomst meer zilveren munten op zodat meer details bekend raken.

We gaan er van uit dat alle vondsten: de losse koperen munten, de drie samengekoekte klompen koperen munten, de losse zilveren munten en het keteltje met munten samen hoorden. Het is immers onwaarschijnlijk dat twee of meer personen hun munten op hetzelfde veld verborgen hebben. Een kleine optelsom leert ons dat de schat oorspronkelijk minstens 8.000 en mogelijk bij de 10.000 munten bevatte. De schat behoort daarmee tot de grootste die ooit in Vlaanderen gevonden werden. In België is alleen de middeleeuwse schat, die in de 1908 in de Brusselse Stormstraat gevonden werd, nog groter. Die schat bevatte immers meer dan 150.000 zilveren munten.

MUNTEN UIT DIVERSE STREKEN VAN EUROPA: DE HERKOMST VAN HET KOPERGELD

In januari 2007 was ongeveer een kwart van de munten gereinigd en bestudeerd. Hoewel verrassingen niet uitgesloten zijn, tekent de algemene samenstelling zich toch al duidelijk af. In wat volgt zijn de percentages gemakshalve afgerond. Dat maakt dat de optelsommen niet altijd precies 100% geven.

Voorlopig laten we de enkele zilveren munten die gevonden werden buiten beschouwing. Het is op dit ogenblik immers moeilijk in te schatten hoe zij zich verhouden tot de koperen munten. Zij zijn wel van essentieel belang bij het bepalen van de datum waarop de schat verborgen werd.

PRINSBISDOM LUIK

Met net geen 72% vormen de munten van het prinsbisdom Luik veruit het grootste deel van de vondst. Als geen rekening gehouden wordt met de niet geïdentificeerde munten dan loopt het aandeel Luikse munten op tot 80%. Van ongeveer 3,5% van de munten kan uitgemaakt worden dat ze Luiks zijn maar is niet meer te achterhalen door welke prins-bisschop ze geslagen zijn.

De oudste Luikse munten klimmen op tot de regeringen van Ernest (1581–1612) en Ferdinand van Beieren (1612–1650). Het zijn meteen ook de oudste munten van de vondst. Op het ogenblik van het verbergen zijn de oudste exemplaren al ongeveer twee eeuwen in gebruik. Dat zou er in onze tijd op neerkomen dat wij het brood bij de bakker zouden betalen met munten uit de tijd van Napoleon!

Koperen oorden geslagen onder de regering van prins-bisschop Maximiliaan Hendrik van Beieren (1650–1688) vormen de eerste relatief omvangrijke groep. Zij zijn samen goed voor 2% van de vondst. Dat is vrij veel want ook deze munten zijn behoorlijk oud – anderhalve eeuw – op het ogenblik dat de vondst verborgen wordt. Maximiliaan Hendrik van Beieren reorganiseerde de Luikse muntslag grondig. Bij het begin van zijn regering werden alle koperen munten in het munthuis van Hasselt geslagen. Uit de munten zelf blijkt dat de meest recente uitgiften met behulp van een schroefpers of een ander type mechanische pers geslagen werden. Een dergelijk toestel is echter nooit gebruikt te Hasselt. Maar we weten dat in 1662 in het Luikse munthuis een schroefpers in gebruik genomen werd. Vermits de installatie van een schroefpers een flinke investering vergde, gebeurde dit maar in één

muntatelier, met name in Luik. Korte tijd later werd definitief een punt gezet achter het munten met de hamer en werd het Hasseltse atelier gesloten. Het centraliseren van het slaan van munten in één atelier maakte een efficiëntere productie mogelijk waardoor de kosten van het munt slaan gedrukt werden. Met de schroefpers kon men daarenboven veel sneller werken zodat makkelijker kon ingespeeld worden op de vraag naar nieuwe munten. Munten die geslagen werden met een schroefpers, waren beter afgewerkt en konden daarom moeilijker vervalst worden.

Eigenaardig genoeg leverde de vondst van Nieuwerkerken tot nog toe geen enkel munt op van Jan Lodewijk van Elderen (1688–1694), de opvolger van Maximiliaan Hendrik van Beieren. Dat lijkt erop te wijzen dat er tijdens zijn regering niet echt veel koperen oorden werden geslagen.

De regeringsperiode van Jozef Clemens van Beieren (1694–1723) is goed voor bijna 3% van de munten. Het aantal oorden van 1722 is iets groter dan dat van 1723 en verschilt nauwelijks van het aantal niet gedateerde exemplaren. De bewaringstoestand van de meeste stukken is echter zo slecht dat er geen datum op kan herkend worden zodat geen conclusies over de muntproductie kunnen getrokken worden.

Ongeveer 3,25% munten stamt uit de tijd van Joris Lodewijk van Bergen (1724–1743). Hoewel ook deze munten sterk geleden hebben door het verblijf in de Haspengouwse bodem, kan toch uitgemaakt worden dat er ongeveer driemaal meer oorden van 1726 dan van 1727 gevonden zijn. Vermits het Luikse muntatelier in 1727 voor langere tijd gesloten wordt, mogen we veronderstellen dat in het sluitingsjaar ook heel wat minder munten geslagen werden dan in het jaar voordien.

Het Sint-Lambertuskapittel herneemt onmiddellijk na het overlijden van de prins-bisschop *sede vacante* de muntslag en liet onder meer oorden slaan. Het is dan ook niet verwonderlijk dat deze uitgifte, met meer dan 1,25% relatief goed vertegenwoordigd is.

Sede vacante is een Latijnse uitdrukking die betekent dat de bisschopszetel niet bezet is omdat er nog geen opvolger verkozen is voor een overleden bisschop. Het prinsbisdom Luik wordt in die periode bestuurd door het kapittel van de Sint-Lambertuskathedraal. Na het overlijden van Jan Theodoor van Beieren in 1763 laten zij enkel nog zilveren en gouden munten slaan.

Jan Theodoor van Beieren (1744–1763) is de laatste prins-bisschop die munt slaat. Onmiddellijk na zijn aanstelling laat hij grote hoeveelheden oorden aanmunten. In 1749 volgt een tweede uitgifte waarbij alleen gouden dukaten

*Pagina 31: Jan Theodoor van Beieren, 4 oord, voorzijde | Pagina 32: Jan Theodoor van Beieren, 4 oord, keerzijde
Pagina 33: Jan Theodoor van Beieren, dubbele oord, voorzijde | Pagina 34: Jan Theodoor van Beieren, oord, voorzijde*

geslagen worden. Tijdens de derde en laatste uitgifte worden vooral kleine zilveren munten – dubbele, enkele en halve schellingen – geslagen en koperen munten. Voor het eerst worden naast oorden ook dubbele oorden en viervoudige oorden aangemunt. Niet iedereen is gelukkig met de kwaliteit van de munten van Jan Theodoor. Er wordt een reeks processen aangespannen en in 1754 volgt een keizerlijk decreet waarin de Luikse munten als onwettig veroordeeld worden. Daarmee komt in feite een einde aan de Luikse muntslag want het beperkte aantal munten dat *sede vacante* in 1763/4, 1771/2, 1784 en 1792 geslagen wordt, heeft nauwelijks enige economische betekenis.

Volgens de huidige stand van het onderzoek vertegenwoordigen de munten van 4 oord 5% van de vondst. De dubbele oorden zijn goed voor bijna 11,5% en het aandeel oorden loopt op tot bijna 40%. Samen maken de munten van Jan Theodoor van Beieren 56% van de vondst uit. Dat verwondert niet. De oorden van Jan Theodoor behoren tot de meest populaire oppervlaktevondsten in Limburg. Als een Limburger een oude munt in zijn tuin vindt, is dat heel vaak een oord van Jan Theodoor.

Er werden gedurende zijn regeerperiode twee reeksen oorden geslagen, telkens gedurende een periode van drie opeenvolgende jaren. De vondst van Nieuwerkerken bevat duidelijk veel meer oorden uit de tweede periode.

Oord			
1744	3,5 %	1750	26,3 %
1745	18 %	1751	26,7 %
1746	6,7 %	1752	18,7 %

Ook bij de dubbele en de viervoudige oorden kan men vaststellen dat niet alle jaartallen even goed vertegenwoordigd zijn.

Dubbele oord	
1750	7 %
1751	46 %
1752	46 %

Viervoudige oord	
	2 %
	80 %
	18 %

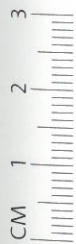
Er is geen reden om aan te nemen dat in Nieuwerkerken andere jaargangen van de munten van Jan Theodoor in gebruik waren dan in de rest van het prinsbisdom, daarom mag men aannemen dat de onderlinge verhouding van de munten uit Nieuwerkerken vrij goed de verhouding tussen het aantal jaarlijks geslagen munten weergeeft.

VERENIGDE PROVINCIEËN

Ruim 6,5% van de munten is afkomstig uit de Verenigde Provinciën. Dat er meer munten van onze noorderburen in de muntschat aanwezig zijn dan van de Zuidelijke Nederlanden hoeft geen verwondering te wekken. Nog voor de Vrede van Munster (1648) waren er veelvuldige economische contacten met de welvarende Noordelijke Nederlanden. In Maastricht deelden de Staten Generaal de macht met de Luikse prins-bisschoppen. Terwijl de Habsburgse Nederlanden gedurende de eerste helft van de 18de eeuw voortdurend te lijden hadden van oorlogen, bleef het in de Verenigde Provinciën rustig.

De munten uit de Verenigde Provinciën zijn bijna allemaal *duiten* of halve oorden. Hoewel het oudste exemplaar van 1722 dateert, stamt het grootste deel uit de tweede helft van de 18de eeuw. Zij vormen dus een uitstekende aanvulling op de muntslag van Luik waar sinds het einde van de 17de eeuw geen duiten meer geslagen werden. Zeeland (1736–1794) is met 30,5% het best vertegenwoordigd, dan volgen Gelderland (1740–1788; 23%), de stad Utrecht (1722–1792; 18%), Overijssel (1750–1766; 11%), Holland (1739–1780; 8%), West-Friesland (onleesbare jaartallen uit de 18de eeuw; 4%) en tenslotte Groningen en Ommelanden (1771 en onleesbare jaartallen uit de 18de eeuw; 3%).

Pagina 37: Zeeland, duit, voorzijde
Pagina 38: Gelderland, duit, voorzijde
Pagina 39: Gelderland, duit, keerzijde

HABSBURGSE NEDERLANDEN EN LUXEMBURG

Bijna 6% van de munten is afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden. De oudste munten stammen uit de tijd van Philips V (1621-1665) en zijn dus niet veel jonger dan de oudste Luikse munten. Oorden van Karel II (1665-1700) en Philips V (1700-1712) zijn wat beter vertegenwoordigd dan deze van hun opvolgers Karel VI (1711-1740) en Maximiliaan Emmanuel van Beieren (1711-1714). Maar dat heeft vooral te maken met de oorlogen die op dat ogenblik de Zuidelijke Nederlanden teisterden. Opvallend is de slechte bewaringstoestand van de munten uit de Zuidelijke Nederlanden. Van bijna 35% kan niet meer uitgemaakt worden door welke vorst ze geslagen werden.

Zelfs nadat de rust terugkeert onder Maria Theresia (1740-1780) en er weer volop koperen en andere munten geslagen worden, blijft het aandeel van de munten uit de Zuidelijke Nederlanden opvallend klein. In die situatie verandert niets onder haar opvolgers Jozef II (1780-1790) en Frans II (1792-1797). De meeste recente oord van de Zuidelijke Nederlanden dateert uit 1794.

Hoewel in Luxemburg een ander muntsysteem gebruikt wordt dan in onze streken zijn er toch een drietal Luxemburgse munten aanwezig. Van Maria Theresia (1740-1780), Jozef II (1780-1790) en Leopold II (1790-1792) is er telkens één stuk voorhanden.

Het lijkt er op dat de oorden uit de Zuidelijke Nederlanden en vooral dan munten van de Oostenrijkse Habsburgers nauwelijks tot onze streken zijn doorgedrongen. Dat is een eerder onverwachte vaststelling omdat er toch heel wat economische relaties bestonden tussen Luik en de Zuidelijke Nederlanden. De afstand tussen Nieuwerkerken en steden als Zoutleeuw, Diest en Leuven, waar de Oostenrijkse Habsburgers het voor het zeggen hadden, is trouwens klein genoeg om zelfs dagelijkse contacten mogelijk te maken. Aan een tekort aan oorden uit de Zuidelijke Nederlanden kan het evenmin gelegen hebben omdat er tijdens de regering van Maria Theresia alleen al bijna 30 miljoen stuks geslagen werden. Uit de teksten weten we echter dat er heel wat discussies waren tussen de Oostenrijkse Habsburgers en de prins-bisschoppen over de relatieve waarde van hun munten. Deze discussies hebben uiteindelijk geleid tot het stilleggen van de Luikse muntslag.

HEILIG ROOMS RIJK DER DUITSE NATIE

De geschiedenis-handboeken die in het onderwijs gebruikt worden, blijven meestal erg vaag over het prinsbisdom Luik. Daardoor wordt de indruk gewekt dat Luik op de een of andere manier tot de invloedssfeer van de Zuidelijke – Habsburgse – Nederlanden behoorde. Het prinsbisdom lag een beetje als een vervelende wig tussen Brabant, Vlaanderen, Namen, Henegouwen en Luxemburg. Daarbij wordt onvoldoende aandacht geschonken aan het feit dat Luik integraal deel uitmaakte van het Heilig Rooms Rijk der Duitse Natie. Niet voor niets stamden de meeste prins-bisschoppen sinds het einde van de 16de eeuw uit het huis Wittelsbach, de machtige Beierse hertogelijke familie. Zoals heel wat vorstelijke families uit die tijd probeerden zij zoveel mogelijk goederen te verwerven en functies uit te oefenen. De Luikse bezittingen vormden voor deze prins-bisschoppen slechts een onderdeel, en beslist niet altijd het belangrijkste, van een veel groter geheel.

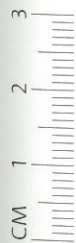
Ook voor de gewone man was Duitsland dichtbij. Een reisje naar Aken was voor een Luikenaar of Tongenaar vaak gemakkelijker dan een uitstap naar Leuven, Brussel of Antwerpen, zeker in oorlogstijd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat iets meer dan 4% van de munten afkomstig is uit Duitsland.

Het gros van de Duitse munten, 40%, komt uit Aken, dat op nauwelijks 50 km van Luik ligt. Aken genoot als rijksstad van bijzondere voorrechten. De stad Aken mocht onder bepaalde voorwaarden munt slaan. Op het slaan van koperen munten moest zij geen rechten betalen en daar maakte zij vooral gedurende de 18de eeuw veel gebruik van. Koperen munten van 4 en van 12 *Heller* werden massaal geslagen en uitgevoerd. Heel wat burens, ook de prins-bisschoppen van Luik, probeerden tevergeefs de invoer van munten uit Aken te verbieden. Ondanks het feit dat de munten niet pasten in het Luikse muntsysteem bleven ze in omloop. Vermits een verbod niet hielp werden heel lage koersen vastgelegd maar ook dat schrok de handelaars en de burgers niet af. Hoe de Akense stukken bij dagelijkse betalingen gebruikt werden, is niet erg duidelijk. De 12 *Hellermunten* hebben ongeveer het formaat van oorden en men mag aannemen dat ze in het geniep met Luikse oorden gemengd werden om kleine rekeningen te betalen. De kleinere munten van 4 *Heller* pasten helemaal niet in het systeem. Niemand kon ze per vergissing voor oorden aanzien. In het beste geval werden ze ter vervanging van duiten – halve oorden – gebruikt. Die munten werden in Luik sinds het einde van de 17de eeuw niet meer geslagen ondanks het feit dat er behoefte aan was. De bevolking was voor duiten noodgedwongen aangewezen op erg oude en versleten exemplaren of maakte gebruik van vreemde munten. Een opvallend groot deel van de Akense munten (1734–1793) dateert uit de periode dat in Luik geen munt meer geslagen werd.

Pagina 42: Aken, 4 Heller, voorzijde

Pagina 42: Aken, 4 Heller, keerzijde

Het hertogdom Gulik-Berg met als hoofdplaats Düsseldorf lag op de grens van het huidige Nederland en Duitsland. Dit hertogdom is goed voor 16% van de Duitse munten. Alle munten werden geslagen onder de regering van Carl-Theodor (1742–1799). Het gaat bijna uitsluitend om munten van 1/4 *Stüber* uit de laatste decennia van de 18de eeuw (1750–1794). Deze Gulikse munten werden ongetwijfeld gebruikt ter vervanging van oorden hoewel zij duidelijk wat lichter en dus minder waardevol zijn dan de Luikse munten.

In Keulen werd zowel munt geslagen door de aartsbisschoppen als door de stad. De Keulse munten vormen samen 14% van de Duitse munten. Het bisdom Luik behoorde tot het aartsbisdom Keulen en verschillende Luikse prins-bisschoppen waren tegelijk ook aartsbisschop van Keulen. Tussen beide vorstendommen en hun hoofdsteden was er veel contact. De meeste Keulse munten (1739–1768) dateren van de regering van keurvorst Clemens August van Bayern (1723–1761), een broer van de Luikse prins-bisschop Jan Theodoor. De overige munten werden geslagen onder de regering van zijn opvolger Maximilian Friedrich von Königsegg-Rotenfels (1761–1784). Het gaat daarbij telkens om munten van 1/4 *Stüber*, die net als de Gulikse 1/4 *Stübers* in feite te licht zijn om in Luik gangbaar te zijn.

De overige Duitse munten komen uit de stad Coesfeld bij Münster, de rijksstad Frankfurt am Main, het vorstendom Hessen-Darmstadt, het hertogdom Gulik-Kleef-Berg; het prinsbisdom Münster; de rijksheerlijkheid Schönau bij Aken, het keurvorstendom Trier en het graafschap Wied-Runkel. Op enkele uitzonderingen na ligt het grondgebied van al deze muntheren in Westfalen, het deel van Duitsland dat het dichtst bij onze streken gelegen is.

MAASLANDSE ATELIER S

Vanaf de Late Middeleeuwen zijn er in de Maasvallei een hele reeks plaatselijke heren die menen dat zij recht hebben om munt te slaan. De meeste ateliers worden na verloop van tijd gedwongen hun activiteiten te staken maar enkele blijven tot diep in de 17de eeuw werkzaam. De munten van deze ateliers genieten een slechte reputatie. Ze zijn vaak te licht of van minderwaardig gehalte. Het atelier van de graven van Rekem stopt bij het begin van de 18de eeuw als één van de laatste. Ondanks de enorme productie van imitaties van koperen munten en de talloze klachten van de prins-bisschoppen over de toevloed van Rekemse en andere Maaslandse oorden, bevinden zich maar een drietal van dit soort munten in de schat van Nieuwerkerken: een oord van Anna van der Marck (1604–1631) abdis van de vorstelijke abdij van Thorn (Nederland), een oord geslagen door prins-bisschop Ferdinand van Beieren (1612–1650) als abt van Stavelot en een oord waarvan de herkomst niet met zekerheid kan achterhaald worden maar die zeker geen *officiële* munt is.

FRANKRIJK

Ondanks het feit dat Franse troepen tijdens de woelige eerste helft van de 18de eeuw meer dan eens door onze streken trokken, is er opvallend weinig Frans kleingeld gevonden. Naast enkele Franse oordjes uit de tijd van Lodewijk XIV (1643–1715) en Lodewijk XVI (1774–1793) is er een erg verrassend muntje van prins Charles I de Gonzague (1601–1617) uit het vorstendom Arches in de Franse Ardennen waar slechts gedurende korte tijd munt geslagen werd. Dat ene muntje behoort meteen tot de oudste van de vondst.

In muntschatten komen wel vaker grotere Franse zilveren munten uit de 18de eeuw voor. Maar in de muntomloop spelen die natuurlijk een gans andere rol dan koperen pasmunt.

ZWEDEN

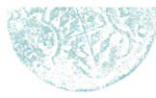
Het is volkomen normaal dat een omvangrijk schat zoals die van Nieuwerkerken ook enkele uitzonderlijke en vreemde munten bevat. Maar niet minder dan vier Zweedse munten van Karl II (1697–1718) zou niemand hebben kunnen voorspellen. Zweedse munten komen slechts hoogst uitzonderlijk voor in onze streken. Wellicht zijn deze exemplaren via Duitsland naar onze streken afgezakt. Maar vermits in Duitsland nauwelijks of geen onderzoek gebeurde naar het gebruik van pasmunt tijdens de 18de eeuw, kunnen we die vraag niet beantwoorden. Of is een avontuurlijke Nieuwerkerkenaar in de 18de eeuw op reis geweest naar Scandinavië?

VERBERGINGSDATUM

Een muntschat wordt gedateerd door middel van de jongste munt. De vondst is immers verborgen nadat de jongste munt geslagen is. Bij de datering van de vondst van Nieuwerkerken stellen zich verschillende problemen. Omdat het vooral gaat om koperen munten en er niet elk jaar koperen pasmunt geslagen werd, is het moeilijk de juiste verbergingsdatum te achterhalen. Als we alleen over de Luikse munten zouden beschikken dan zouden we onmiddellijk het midden van de 18de eeuw voorstellen. De jongste Luikse munten dateren immers van 1752. Sommige exemplaren vertonen bijzonder weinig slijtage. Maar dankzij de aanwezigheid van een Zuid-Nederlandse oord van keizer Frans II, een Zeelandse *duit* en een Gulikse *1/4 Stüber*, alle drie uit 1794, weten we dat de schat minstens een halve eeuw later verborgen werd. Een datering uit het einde van de 18de eeuw roept onmiddellijk de Franse Revolutie en de aanhechting van onze streken bij de Franse republiek op. De afwezigheid van Franse republikeinse pasmunt zoals de *centime* en van Napoleontische munten lijkt dat te bevestigen. Maar als men weet dat oppervlaktevondsten van dit soort munten uiterst zeldzaam zijn dan weet men dat dit geen overtuigend argument is.

De enkele zilveren munten, die gevonden zijn, wijzen in een andere richting. De meest recente – een Oostenrijkse 20 *Kreutzer* van 1803 en tweede exemplaar van 1806 – brengen ons al naar het eerste decennium van de 19de eeuw. Op dit ogenblik kunnen we aan de hand van de gekende munten zeggen dat de vondst na 1806 verborgen werd. Misschien kan verder onderzoek later meer duidelijkheid brengen.

LITERATUUR

De meeste publicaties over munten zijn erg technisch. Wie toch meer wil weten kan te rade gaan bij:

J.-L. DENGIS, *Les monnaies de la principauté de Liège. III. De Gérard de Groesbeeck au rattachement à la France (1564–1794)*, Wetteren 2006

D. PURMER & H.J. VAN DER WIEL, *Handboek van het Nederlands kopergeld 1523–1797*, Vriezenveen 1996

G. SCHÖN, *Deutscher Münzkatalog 18. Jahrhundert. Deutschland, Österreich, Schweiz*, München 2002

H. ENNO VAN GELDER, *De Nederlandse munten. Het complete overzicht tot en met de komst van de euro*, Utrecht 2002

A. VAN KEYMEULEN, *Munten van de Zuidelijke Nederlanden van Albrecht en Isabella tot Willem I*, Brussel 1981

NUTTIGE ADRESSEN:

Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek Albert I, Keizerslaan 4, 1000 Brussel (TEL 02 519 53 11)
www.kbr.be

Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed Phoenix-gebouw, 1ste verdieping, Koning Albert II-laan 19, bus 5,
1210 Brussel (TEL 02 553 16 50) www.vioe.be

VIOE-Limburg, Jekerstraat 10, 3700 Tongeren (TEL 012 26 03 20)